

Projekt 'Eurobabel'

over vroegtijdig Duits in het basisonderwijs

In opdracht van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur & Wetenschappen

SAMENVATTING

Ton Jörg

&

Wilfried Admiraal

IVLOS / Expertisecentrum Duits

Universiteit Utrecht

Projekt 'Eurobabel'

over vroegtijdig Duits in het basisonderwijs

SAMENVATTING

In opdracht van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur & Wetenschappen

Ton Jörg

&

Wilfried Admiraal

IVLOS / Expertisecentrum Duits

Universiteit Utrecht

December 2002

Rapport van het monitoronderzoek
bij het project 'Eurobabel'
voor het Ministerie van Onderwijs, Cultuur & Wetenschappen

Ton Jörg
&
Wilfried Admiraal
IVLOS / Expertisecentrum Duits
Universiteit Utrecht
Tel: 030-253 3400

Samenvatting

De voorliggende samenvatting van de rapportage betreft de evaluatie van het project 'EUROBABEL'¹.

Het project EUROBABEL is in 1995 officieel gestart bij gelegenheid van het 'Eurodefest', waar minister Ritzen en minister Schwier van Nordrhein-Westfalen aanwezig waren en een overeenkomst tekenden. Deze was gebaseerd op het destijds nieuwe beleid van beide overheden met als doel het beter leren kennen van elkaars taal en cultuur van te onderscheiden groepen in de samenleving. Het beleid van de Nederlandse overheid was met name gericht op internationalisering en meer specifiek de nota 'Grenzen verleggen' van 1991. Dit is ook de reden dat het project zich afspeelde in de grensstreek, voor Nederland in de gemeente Kerkrade. Deze gemeente heeft, gezamenlijk met de Talenacademie Nederland uit Maastricht, het initiatief genomen voor het project en de aanvraag en ook de projectcoördinator 'geleverd'. Daarnaast speelde mee dat het onderwijs in de eigen taal zou worden gestimuleerd: het zogeheten 'versterkt Nederlands'. Hierin speelde de Talenacademie Nederland een rol, in overleg met het Europees Platform, evenals de OBD en het Advies en Studiecentrum uit Heerlen. Dit beleid zou volgens verwachting kunnen worden ingevuld door scholen 'over de grens' heen met elkaar in contact te brengen en te stimuleren kennis te maken met elkaars taal en cultuur: Nederlandse kinderen met de Duitse taal en cultuur (DTC) en Duitse kinderen met de Nederlandse taal en cultuur (NTC).

Bij het project werden de volgende algemene doelstellingen geformuleerd, ontleend aan de (korte) projectbeschrijving van de projectcoördinator (Liekens, 1995):

- aan kinderen een gevoel van verwezenlijking schenken en het plezier om te kunnen begrijpen en zich te kunnen uiten in een andere taal
- de integratie van kinderen in het basisonderwijs vergemakkelijken door een beter begrijpen van de taal en de cultuur van andere kinderen
- een gevoeligheid voor taal in het algemeen en de diverse aspecten ervan ontwikkelen.

In het verlengde van deze algemene doelstellingen kunnen de doelen van het leren van een vreemde taal, c.q. het Duits voor Nederlandse leerlingen en het Nederlands voor

---

¹ De naam van Eurobabel is een combinatie van de naam Eurode, dat staat voor de samenwerking tussen de gemeente Kerkrade en Herzogenrat, en de naam van Babylon, met de daarmee verbonden Babylonische spraakverwarring. Het project Eurobabel is bedoeld om die spraakverwarring te voorkomen of op te heffen.

Duitse leerlingen worden gezien: dit geldt zowel voor het begrijpen, het spreken als het lezen en schrijven. Deze doelen werden in een culturele en communicatie-context geplaatst.

Aan het project namen uiteindelijk vier basisscholen deel: twee Duitse scholen en twee Nederlandse scholen. De deelname van de twee Duitse scholen in de gemeente Herzogenrath was gebaseerd op nieuw beleid van de Duitse overheid van de deelstaat Noordrijn-Westfalen, het zogeheten 'Begegnungssprachenerlass', en werd eveneens ondersteund door de betreffende gemeente. Voor de Nederlandse overheid stond bij het leren van elkaars taal en cultuur de reciprociteit tussen de Duitse en Nederlandse scholen centraal. Die moest ook van Duitse zijde formeel (en financieel) worden ondersteund. Dit betekende in de praktijk dat ieder van de Nederlandse scholen een Duitse partnerschool kreeg en, daaraan gekoppeld, dat Duitse leerkrachten op Nederlandse scholen kwamen werken en Nederlandse leerkrachten op Duitse scholen, in de rol van zogeheten 'native speakers'. Het project zou gelijktijdig dienen aan te vangen in beide landen. Het project zou beginnen met één groep, te weten groep 1 in Nederland en de eerste groep in Duitsland. Deze groepen zijn echter niet van vergelijkbare leeftijd! (De kinderen in Duitsland beginnen op latere leeftijd met de basisschool, namelijk gemiddeld op zes-jarige leeftijd). Daarna zou er ieder jaar een nieuwe groep bijkomen. Met deze groepen werd doorgegaan tot aan het einde van het project. Het ministerie uitte haar speciale zorg t.a.v. zwakke leerlingen, achterstandsbestrijding en de doelstellingen van WSNS (Weer Samen Naar School), in haar schriftelijke toewijzing van het project. Om overbelasting van de leerlingen te voorkomen stelde ze als voorwaarde dat kennismaking van de Duitse taal alleen mocht plaatsvinden bij de niet-cognitieve vakken op de basisschool. Het project mocht niet ten koste gaan van het reguliere onderwijs.

Bij dit project waren verschillende instanties betrokken, die in de verschillende fases van het project een specifieke rol vervulden:

- het Ministerie van O. C. & W.
- het 'Kultusministerium' en 'Regierungspräsident Köln'
- het Openbaar Lichaam Eurode
- de 'Arbeitsgruppe' (als onderdeel van Eurode)
- Talenacademie Nederland
- het Europees Platform

- de gemeenten Kerkrade en Herzogenrath
- de vier basisscholen in deze gemeentes
- de ouders van de kinderen van de betrokken scholen
- de Onderwijs Begeleidingsdienst van de gemeente Heerlen

De rapportage bestaat uit drie delen:

1. het eerste deel is gericht op de beschrijving van de historie en de achtergronden van het project, van de doelen, van het verloop en van de resultaten van het project. In deze rapportage wordt zowel verslag gedaan van het project zoals ervaren door de betrokkenen zelf als van de resultaten die zijn gebaseerd op een externe evaluatie door de Universiteit van Utrecht, in opdracht van het Expertisecentrum Duits aan deze universiteit.
2. het tweede bestaat uit een beschrijving van de ervaringen en reactie van de ouders van de twee Nederlandse scholen.
3. het derde deel bevat de resultaten van de toetsgegevens die tijdens het project werden verzameld op de twee scholen.

In de rapportage wordt vanuit verschillende niveaus gerapporteerd over de ervaringen binnen het project:

1. het macro-niveau van het project, een samenwerking tussen Nederlandse en Duitse scholen vanuit een gemeenschappelijke optiek;
2. het meso-niveau, betreffende de samenwerking tussen de scholen, bestaande uit twee koppels van een Nederlandse school en een Duitse partnerschool, en de karakteristieke kenmerken, de verschillen en overeenkomsten tussen de scholen, met name de Nederlandse; en
3. het micro-niveau, dat de samenwerking van de betrokken leerkrachten betreft en de karakteristieke kenmerken binnen de aanwezige condities en voorwaarden binnen hun school.

In grote lijnen is over deze verschillende niveaus gerapporteerd over het project.

In het eerste deel wordt een schets gemaakt van de achtergronden van het project, haar ontstaan, de doelstellingen en het verloop van het project in de afgelopen drie jaar. Dit deel is gebaseerd op de aanwezige documenten, de verslagen van werkzaamheden door betrokkenen, en gesprekken met de twee projectcoördinatoren: de heren Pocqué en Liekens. Dit zijn respectievelijk de Duitse en de Nederlandse coördinator van het project.

Daarna wordt in dat deel een beschrijving gegeven van de ervaringen binnen de Nederlandse basisscholen: 'De Domaniale' en 'De Schatkist'. Die beschrijving begint met een samenvatting van de ervaringen zoals gerapporteerd in de jaarlijkse verslagen van de scholen. Daarna wordt verslag gedaan van een gesprek met het Nederlandse schoolhoofd, waarna een samenvatting volgt van een gezamenlijk gesprek met een Nederlandse en Duitse leerkracht die hebben samengewerkt in het project.

In de gesprekken werden de achtergronden van het project, het verloop, de eigen rol en de ervaringen binnen het project aan de orde gesteld. Uiteraard kwamen ook vragen over de gestelde doelen van het project en het al dan niet behalen daarvan aan de orde, in relatie met de gegeven context en specifieke randvoorwaarden van het project.

Verloop van het project

Over het verloop van het project is tussentijds gerapporteerd naar de gemeente Kerkrade door de projectcoördinator (Liekens, nov. 1997). Het betrof hier een rapportage over de eerste drie jaren. Daarin werd het project in verschillende opzichten als succesvol beschreven. Het project was in Nederland gestart in groep 1 of in de combinatie van groep 1 en 2 en vervolgens per projectjaar uitgebreid met de daaropvolgende groep. In Duitsland werd gestart met groep 2 die qua leeftijd enkele jaren ouder zijn: 8-9 jarigen. In het kader van opbrengst van het project werd gesignaleerd dat de doelstellingen in grote mate gehaald werden. Als opmerkelijk werd echter ook geconstateerd dat "de Duitse leerlingen in de Nederlandse scholen vrij snel Nederlands leerden, terwijl het Nederlands leren op de Duitse scholen aanmerkelijk trager ging".

Daarnaast werden echter ook een aantal knelpunten gesignaleerd. Deze hadden te maken met de voortzetting van het project, zowel organisatorisch als financieel. De problematiek van de vrijwillige deelname werd daarbij genoemd, in het kader van een algemene voortzetting van het project, conform de beleidsmatige doelstellingen die ten grondslag liggen aan het project. Deze zijn immers voor alle leerlingen in het BO van toepassing.

In de rapportage werd ook aandacht besteed aan de grote belasting qua werk voor de scholen, naast de lopende werkzaamheden, c.q. andere vernieuwingen in het Basisonderwijs. Daarnaast werden als organisatorische knelpunten de verschillen in schooltijden en vakanties genoemd waardoor afstemming op het niveau van de leerkrachten werd bemoeilijkt. In de rapportage naar de gemeente (Liekens, nov. 1997) wordt geconstateerd dat de reciprociteit in het schooljaar 1998/1999, met de uitbreiding naar een nieuwe groep, organisatorisch niet meer haalbaar is.

In deel 1 werden de verschillen en overeenkomsten tussen de twee Nederlandse scholen vastgesteld bij de invulling van het project. Het belangrijkste verschil betreft de vrijwilligheid in de deelname: 'De Domaniale' koos voor de vrijwilligheid in deelname terwijl 'De Schatkist' de keuze maakte om in principe alle ouders met hun kinderen deel te laten nemen. Daarnaast waren er verschillen m.b.t. de inzet van de zogeheten 'native speakers'.

In deel 1 worden verder de verschillen beschreven tussen beide scholen m.b.t.:

1. de onderwijskundige invulling
2. de personele invulling, en
3. de effecten van het project.

In beide scholen waren er knelpunten die eveneens verschillend van aard waren.

Effecten van het project

Volgens de Duitse projectleerkracht (Doris) van 'De Domaniale' zijn er veel effecten van het project: *"Ganz viel, mit einander zu reden, aber auch die andere Sprache zu achten."*

De kinderen gaan heel plezierig met elkaar om, zonder de 'Streiflichkeiten' zoals die voorkomen bij volwassenen, met name bij het voetbal. De kinderen zijn 'gewoon' nieuwsgierig naar elkaar (de kinderen in Duitsland) en willen ze ook opzoeken, ook de Duitse kinderen in Nederland. Men is nieuwsgierig naar alles wat anders is. Het zijn vaak kleinigheden maar die zijn volgens Doris zeer belangrijk. Jolanda (de Nederlandse projectleerkracht) vertelt over haar ervaring met haar Duitse groep (groep 6) waarmee ze het museum in Kerkrade bezocht. De kinderen willen dan ook de teksten in het Nederlands lezen op de borden. Ook lazen ze gretig de folders (in het Nederlands) van de VVV over uitstapjes in de buurt van Kerkrade en over Amsterdam. Maar ook over verschillen tussen de scholen, over de vakken en het geven van punten bij beoordeling bijvoorbeeld, vragen de kinderen de oren van je hoofd volgens Jolanda.

Volgens Jolanda zijn de effecten van het project te beschouwen: *"als iets wat ze meekrijgen als extra bagage."* Ze is heel verbaasd over hoe veel sommigen al kunnen van het Nederlands. Doris gelooft ook dat ze door het Nederlands dat ze geleerd hebben leerlingen eerder de grens over gaan om inkopen te doen en Nederlands zullen proberen te spreken.

De Duitse les is voor zwakkere kinderen geen probleem volgens Doris en Jolanda. Dat komt omdat het Duits eenvoudig is en 'spielerisch' wordt aangeboden. Er wordt niets moeilijks gedaan en er worden geen hoge eisen gesteld. Dat schept ook een andere

relatie met de leerkracht, dat maakt je geliefd. Het is voor iedereen makkelijk om te 'presteren'. In de groepen wordt ook rekening gehouden met deze (zwakkere) leerlingen; ze krijgen dan toch wat te doen. En als er door de leerkracht in de kring wordt gewerkt, dan is alles heel eenvoudig. De kinderen hoeven nauwelijks iets op te schrijven en er wordt ook geen woordjes leren geoefend op de manier van 'Wortstampfen'. Woordjes worden geleerd door tekst bijvoorbeeld uit te knippen en bij plaatjes te voegen. Doris gelooft ook niet dat Duitse kinderen er onder lijden dat ze de Nederlandse taal leren: *"Im gegenteil, sie lernen sich einzugen in eine fremde Sprache, egal im welche."* De kinderen leren zich volgens haar in te stellen op een ander 'Sprachsystem'.

In Duitsland heeft Jolanda overeenkomstige ervaringen met zwakke kinderen: *"Je merkt alleen verschil in de kinderen die zich niet zo lang kunnen concentreren. Maar voor de rest valt het reuze mee."* Het gaat er om dat ze kunnen lezen en dat ze kunnen begrijpen wat er staat. Het gaat er om dat ze zich kunnen redden: *"Nu gaat het gewoon om ja, wat je noemt dat ze zichzelf in bepaalde situaties kunnen redden."*

Opvattingen en ervaringen van ouders

De ouders spelen een belangrijke rol in het project. Om te beginnen moesten zij akkoord gaan met het project en de opzet daarvan. Er was een proefles georganiseerd voor de ouders om hen een indruk te geven hoe het project er in de praktijk zou kunnen uitzien, om te laten zien wat het voor de kinderen, concreet in een les, zou kunnen betekenen. De proefles is echter weinig bezocht door de ouders. Toch hebben bijna alle ouders meegedaan met het project.

Aan ouders werden bij de evaluatie vragen voorgelegd over:

- de houding van de ouders, aan het begin, over de betekenis van het project in het algemeen en m.b.t. hun kind;
- hoe het kind reageerde op het project, in het perspectief van de doelstelling van het project;
- over hun eigen rol en activiteiten gedurende het project: hoe ze omgingen met de uitingen van hun eigen kind gedurende project;
- wat er met hen zelf gebeurde, hoe ze het omgaan met hun kind, in relatie met het leren van Duits, zelf beleefden gedurende het project;
- hun houding tegenover en oordeel over het project, aan het einde van het project.

Voor de resultaten kan worden verwezen naar deel 2 van de rapportage. Hieronder volgt een korte samenvatting daarvan.

Activiteiten en ervaringen van kinderen en ouders gedurende het project

De kinderen van de Schatkist deden een aantal activiteiten vaker dan de kinderen van de Domaniale. Ze speelden vaker met Duitstalige kinderen en keken vaker naar de Duitse TV. Ze probeerden ook vaker Duits te spreken.

De kinderen vonden het project even (vaak) leerzaam, leuk en plezierig volgens hun ouders. De kinderen van de Schatkist hadden minder moeite om Duits te praten dan die van de Domaniale. Ze zagen het meer als een uitdaging om Duits te praten. Toch zagen de kinderen van de Domaniale er niet echt (veel) vaker tegenop om Duits te leren. Ook vonden ze het niet vaker verwarrend om Duits naast Nederlands te leren.

De reacties van kinderen van de Schatkist waren over het algemeen positiever dan die van de Domaniale. Door het meedoen aan het project vonden kinderen van de Schatkist het eerder leuk om Duits te praten met de ouder dan de kinderen van de Domaniale. Hetzelfde geldt voor het Duits praten met anderen. Wat betreft het lezen van Duits of het schrijven zijn de verschillen gering. De kinderen van de Schatkist vonden het wel eerder leuk om naar de Duitse TV te kijken. Ook vinden ze het eerder leuk om naar Duitsland te gaan en hebben ze meer contact gekregen met Duitse kinderen. Beide groepen vinden het volgens de ouders leuk om met Duitse kinderen om te gaan. De kinderen van de Schatkist hebben ook meer zelfvertrouwen gekregen.

De reactie van het kind op het project was vaker positief bij kinderen van de Schatkist en is ook vaker positiever geworden. De ouders van de Schatkist merkten in grotere mate dat ze hun kind konden stimuleren in het omgaan met Duits.

De reacties van de ouders zelf, door het meedoen aan het project, waren over het algemeen wat positiever voor die van de Schatkist. Dit kan in verband worden gezien met de rol die de ouders zelf vervulden gedurende het project. Ze zorgden er vaker voor dat hun kind kon spelen met een Duits kind en keken ook vaker naar een Duitse TV-zender. Deze ouders vonden het (derhalve) eerder leuk dat hun kind met Duitse kinderen omgaat, en vinden het ook eerder leuk om met hun kind naar Duitsland te gaan.

Daarnaast zijn ze eerder verrast over de reactie van hun kind op het leren van Duits; ze geven daarbij aan dat hun kind het Duits sneller kon verstaan en ook sneller kon spreken dan ze hadden gedacht. Op andere punten was de reactie van beide groepen ouders overeenkomstig bij deze vragen: beide groepen ouders vonden het *even leuk* Duits te praten met hun kind, naar de Duitse TV te kijken, en ook *even vaak* voor te lezen en Duits te praten.

De ervaringen die ouders hadden met hun kind in de loop van het project gaven voor De Schatkist, en in wat mindere mate voor De Domaniale, een positief beeld. De ouders van De Schatkist legden de nadruk eerder op de sociale functie terwijl de ervaringen van ouders van De Domaniale vooral binnen de rubriek 'algemeen' vallen. Binnen deze rubriek waren de reacties van een behoorlijk aantal ouders van De Domaniale niet positief of toonden twijfel over de effecten op hun kind. Over de andere functies, met name het leren van Duits als tweede taal en de betekenis daarvan voor het kind en de sociale functie, waren de reacties van ouders voor beide scholen zonder meer positief te noemen.

Opvattingen van ouders over het project aan het einde van het project

Beide groepen ouders zijn over het algemeen positief over het project. De ouders van de Schatkist geven dat nog sterker aan, vinden het project nog meer de moeite waard dan de ouders van De Domaniale: ze zijn ook meer verrast over de positieve effecten van het project op hun kind. Een kwart van de ouders van De Domaniale vindt dat het project eigenlijk overbodig is of heeft daar twijfels over. Deze ouders schatten de risico's van het project ook hoger in, en zijn sterker van mening dat de ouders zelf moeten kunnen beslissen over wel of geen tweede taal.

Uit de reacties die de ouders zelf formuleren op de open vraag (naar hun mening over het project aan het einde) blijkt dat de ouders van de Schatkist alleen maar positieve reacties geven. De ouders van De Domaniale zijn over het algemeen ook positief over het project; vrij veel ouders noemen het project leerzaam voor hun kind. Toch zijn er bij deze groep ouders ook een aantal meer kritische reacties te constateren. Genoemd wordt dat het leren van Duits ten koste gaat van het leren van Nederlands. Anderen noemen het eentonig of vinden dat er teveel tijd in geïnvesteed wordt. Weer anderen stellen de vraag of het project nodig was.

De ouders van De Schatkist noemen vaker de betekenis die het leren van Duits als tweede taal heeft voor het kind.

Opvallend is dat weinig ouders, van beide scholen, de sociale functie noemen. Hetzelfde geldt voor de culturele functie.

De reactie van Duitse ouders is voor *beide* Nederlandse scholen zonder meer positief te noemen.

Analyse van de toetsgegevens

Bij beide scholen zijn in het kader van de evaluatie van het project Eurobabel toetsgegevens verzameld. Bij de eerste school zijn gegevens verzameld middels toetsen die in het kader van het leerlingvolgsysteem van het CITO zijn ontwikkeld. Deze toetsen betreffen de taalvaardigheid van leerlingen. Bij de tweede school zijn door de school zelf ontwikkelde toetsen afgenomen die de taalvaardigheid, rekenvaardigheid en, in beperkte mate, algemene vaardigheden van leerlingen betreffen. De scores op alle toetsen zijn omgescoord tot scores op een vergelijkbare schaal.

De leerlingen waarvan gegevens zijn verzameld, hebben een Nederlandse of een Duitse herkomst. Bij de eerste school is de groep waarover gegevens zijn verzameld verdeeld in 30 leerlingen uit beide groepen; bij de tweede school zijn er iets meer Nederlandse dan Duitse leerlingen. Er zijn nauwelijks leerlingen met allochtone achtergrond zoals omschreven in het minderhedenbeleid door de regering. Wat betreft deelname aan het project verschillen beide scholen. Op de eerste school nemen vrijwel alle leerlingen deel aan het project; op de andere school neemt een meerderheid van de leerlingen waarvan gegevens zijn verzameld niet deel aan het project. Bij deze school is het aantal leerlingen met een Nederlandse achtergrond en een Duitse dat deelneemt ongeveer gelijk; bij de eerste school nemen relatief veel Duitse leerlingen deel aan het project. Bij beide scholen stromen, na deelname aan het project, relatief veel Duitse leerlingen uit naar een andere school in de regio.

Gegeven het kleine aantal leerlingen waarvan toetsgegevens voorhanden zijn, kunnen slechts enkele, voorzichtige conclusies worden getrokken met betrekking tot de resultaten van de taal- en rekenvaardigheidstoetsen op beide scholen. Ten eerste lijkt er op beide scholen geen verschil in behaalde scores te zijn opgetreden tussen de groep leerlingen van Nederlandse herkomst en de groep Duitse leerlingen. Beide groepen behalen gemiddelde vergelijkbare scores op de taal- en rekenvaardigheidstoetsen. Ten tweede lijkt er op beide scholen geen verschil te zijn wat betreft behaalde scores tussen leerlingen die meedoen aan het project en leerlingen die niet meedoen. Op vrijwel elk meetmoment behalen leerlingen uit beide profielen vergelijkbare scores.

Wanneer we deelname aan het project nader bekijken zien we wel verschillen de beide scholen. Op de *eerste* school lijkt het erop dat de score van leerlingen die deelnemen aan het project daalt naarmate zij langer meedoen aan het project. Echter, in hoeverre dit een trend is die ook bij de andere leerlingen voorkomt, is onduidelijk. Weliswaar blijft die ontwikkeling ongeveer gelijk, maar het betreft hier slechts enkele leerlingen.

Bovendien geldt de waargenomen negatieve trend voor drie van de vier taalvaardigheidstoetsen, waarbij bij één toets een dalende trend in de scores is waar te nemen bij zowel deelnemende als niet-deelnemende leerlingen.

Op de *tweede* school blijkt na nadere bestudering dat leerlingen die langdurig deelnemen een iets *hogere* score behalen dan de andere leerlingen. Omdat dit gegeven zowel de taal- als rekenvaardigheid van leerlingen betreft vermoeden we dat met name de beter presterende leerling heeft gekozen voor deelname aan het project. Het lijkt er namelijk op dat deelnemende leerlingen beter presteren op zowel de taal- als de rekenvaardigheid. Ook kan het zijn dat de beter presterende leerlingen het langer volhouden in het project en dan de minder presterende leerlingen eerder uit het project stapt.

Bovenstaande conclusies omtrent enerzijds de herkomst van leerlingen en deelname aan het project en anderzijds hun scores op de toetsen moet met voorzichtigheid worden betracht. Het aantal leerlingen waarvan gegevens zijn verzameld is klein en de varianten in mogelijkheden om aan het project deel te nemen zijn legio. Bovendien zijn de toetsen niet specifiek ontwikkeld om de vaardigheden in kaart te brengen die interessant zouden kunnen zijn in het kader van de evaluatie van het project Eurobabel. Echter, de conclusie lijkt gerechtvaardigd dat van het project Eurobabel geen nadelige effecten kunnen worden aangetoond voor de (ontwikkeling in) taal- en rekenvaardigheid van leerlingen. Dit geldt voor zowel leerlingen van Nederlandse herkomst als leerlingen met een Duitse achtergrond.

Algemene conclusies

De belangrijkste conclusies die kunnen worden getrokken uit het project zijn:

1. de organisatie van het project is redelijk tot goed geslaagd, op alle drie niveaus (macro-, meso- en microniveau), ondanks de vele knelpunten van verschillende aard, die in de loop van het project zijn opgetreden.
2. De ervaringen kunnen als positief worden omschreven, op alle niveaus, met name van de kinderen en de ouders.
3. de doelstellingen van het project zijn voor het grootste deel bereikt. Dit resultaat is voor een zeer belangrijk deel te danken is aan de persoonlijke inzet van de leerkrachten die in de beide scholen het project hebben 'getrokken'.
4. de resultaten op de toetsgegevens voor beide scholen zijn niet direct positief voor de andere vakken maar ook niet negatief te noemen. Er is geen verschil tussen leerlingen van Duitse en Nederlandse herkomst. Er is ook geen verschil tussen leerlingen die wel en leerlingen die niet meededen aan het project. De resultaten

geven geen aanleiding voor de geuite angst dat de bestede tijd aan het project ten koste kan gaan van de overige resultaten voor de reguliere schoolvakken.